

Tartalom

1. Bevezetés	13
1.1. A finnugrisztika/uralisztika és a finnugor történelem fogalmi meghatározásáról	14
1.2. A finnugor őstörténet kutatása Magyarországon	18
1.3. A keleti finnugorok történetének kutatása Magyarországon	33
1.4. A szöveggyűjtemény felépítéséről, a források közlésének módjáról	39
2. Ókori és középkori latin–görög–héber források	41
2.1. Ariszteasz és az <i>Arimaszpeia</i>	41
2.1.1. Ariszteasz	41
2.1.2. Szövegközlések, fordítások	42
2.1.3. Az <i>Arimaszpeia</i> Hérodotosznál	42
2.2. Hérodotosz: <i>A görög–perzsa háború</i>	42
2.2.1. Hérodotosz	42
2.2.2. Hérodotosz történeti könyvei	43
2.2.3. Hérodotosz művének esetleges finnugor vonatkozásairól	43
2.2.3.1. Isszédonok	45
2.2.3.2. Arimaszposzok	46
2.2.3.3. Androphagoszok	46
2.2.3.4. Melankhlainoszok	48
2.2.3.5. Budinoszok	49
2.2.3.6. Gelónoszok	51
2.2.3.7. Thüsszagéták	52
2.2.3.8. Iürkák	54
2.2.3.9. Argippaioszok	55
2.2.4. Szövegközlések, fordítások	56
2.2.5. Hérodotosz negyedik könyvének esetleg finnugorokra vonatkozó részei	57
2.3. Tacitus: <i>Germania</i>	61
2.3.1. Tacitus	61
2.3.2. A <i>Germania</i> finnugor vonatkozásairól	61
2.3.3. Szövegközlések, fordítások	63
2.3.4. A <i>Germania</i> finnugor vonatkozású részei	63
2.4. Jordanes: <i>Getica</i>	64
2.4.1. Jordanes	64
2.4.2. A <i>Getica</i> finnugor vonatkozású részeiről	65
2.4.3. Szövegközlések, fordítások	70
2.4.4. A <i>Getica</i> finnugor vonatkozású részei	70

2.5. Bíborbanszületett Konstantin: <i>A birodalom kormányzásáról</i>	71
2.5.1. A szerzőről	71
2.5.2. <i>De administrando imperio</i> (<i>A birodalom kormányzásáról</i>)	71
2.5.3. A <i>De administrando imperio</i> finnugor vonatkozásairól	72
2.5.4. Szövegközlések, fordítások	72
2.5.5. A <i>De administrando imperio</i> mordvin vonatkozású részlete	72
2.6. Egy magyar püspök levele egykori párizsi iskolatársához	73
2.6.1. A levél keletkezési körülményeiről	73
2.6.2. A levél finnugor vonatkozásáról	73
2.6.3. Szövegközlések, fordítások	74
2.6.4. A levél mordvin vonatkozású részlete Gy. Ruitz Izabella fordításában Matthaecus Parisiensis krónikája alapján <i>A tatárjárás emlékezete</i> című kötetből	74
2.6.5. A levél mordvin vonatkozású részlete Tardy Lajos fordításában a Waverley-évkönyv alapján <i>A tatárországai rabszolga-kereskedelem...</i> című kötetből	74
2.7. József kazár kagán levele	75
2.7.1. József kazár kagán levelének keletkezési körülményeiről	75
2.7.2. József kazár kagán levelének finnugor vonatkozásairól	77
2.7.3. Szövegközlések, fordítások	79
2.7.4. József kazár kagán levelének finnugor vonatkozású részlete Kohn Sámuel közlésében	79
2.7.5. József kazár kagán levelének finnugor vonatkozású részlete Shlomo J. Spitzer – Komoróczy Géza közlésében	80
3. Európai utazók a középkorban	81
3.1. <i>Alfréd király Orosiusa</i> (Wulfstan és Halogalandi Ottár úti jelentése)	81
3.1.1. A mű keletkezéséről	81
3.1.2. <i>Alfréd király Orosiusának</i> finnugor vonatkozásairól	82
3.1.3. Szövegközlések, fordítások	85
3.1.4. <i>Alfréd király Orosiusának</i> finnugor vonatkozású részletei	85
3.2. 13. századi szerzetes utazók (Julianus, Plano Carpini és társai, Rubruk) úti jelentései	88
3.2.1. A magyar expedíciók	89
3.2.1.1. Julianus úti jelentéseinek finnugor vonatkozásairól	90
3.2.1.2. Szövegközlések, fordítások	91
3.2.1.3. A Julianus első útjáról készült jelentés mordvin vonatkozású részletei	92
3.2.1.4. Julianus második útjáról készült jelentésének mordvin, merja és votják vonatkozású részletei	92
3.2.2. Plano Carpini és társainak útja	93

3.2.2.1. Plano Carpiniék útjának finnugor vonatkozásairól	94
3.2.2.2. Szövegközlések, fordítások	94
3.2.2.3. Plano Carpini úti jelentésének finnugor vonatkozású részletei	94
3.2.2.4. Benedictus Polonus úti jelentésének mordvin vonatkozású részlete	95
3.2.2.5. C. de Bridia úti jelentésének mordvin vonatkozású részlete	95
3.2.3. Rubruk útja a Mongol Birodalomba	95
3.2.3.1. Rubruk útjának finnugor vonatkozásairól	96
3.2.3.2. Szövegközlések, fordítások	97
3.2.3.3. Rubruk úti beszámolójának finnugor vonatkozású részletei	97
3.3. Siegmund Herberstein: <i>Moszkoviai úti jegyzetek</i>	97
3.3.1. Siegmund (Sigismundus) Herberstein	97
3.3.2. Két utazás Moszkvába	98
3.3.3. <i>Rerum moscoviticarum commentarii – Moszkoviai úti jegyzetek</i> . . .	99
3.3.3.1. A mű keletkezési körülményei	99
3.3.3.2. „Bestseller” a 16. században	99
3.3.3.3. A mű illusztrációi	100
3.3.3.4. Az öntudatos diplomata	101
3.3.3.5. A <i>Moszkoviai úti jegyzetek</i> jelentősége	101
3.3.4. A <i>Moszkoviai úti jegyzetek</i> finnugor vonatkozású részeiről	102
3.3.4.1. III. Vaszilij titulaturája	103
3.3.4.2. A cseremiszekről (és a votjákokról)	104
3.3.4.3. A mordvinokról	106
3.3.4.4. A Vótföldről és Karjaláról	107
3.3.4.5. Beloozero és környéke	109
3.3.4.6. Utazás Pecsorába, Jugrába és az Ob folyóhoz	110
3.3.4.7. A Permi területéről és a permi emberekről	112
3.3.4.8. A magyarokról	114
3.3.4.9. Ismét Karjaláról	116
3.3.4.10. Livóniáról	116
3.3.4.11. Hajózás a Jeges-tengeren	117
3.3.5. Szövegközlések	121
3.3.6. A <i>Moszkoviai úti jegyzetek</i> finnugor vonatkozású részei	121
3.4. Zalánkeméni Kakas István és az <i>Iter Persicum</i>	131
3.4.1. Zalánkeméni Kakas István	131
3.4.2. Kakas István követjárása Perzsiában	131
3.4.3. Az <i>Iter Persicum</i> (Perzsiai utazás) finnugor vonatkozású részletéről	132
3.4.4. Szövegközlések, fordítások	135
3.4.5. Az <i>Iter Persicum</i> finnugor vonatkozású részletének fordítása	135

4. Muszlim geográfusok és utazók	137
4.1. A muszlim földrajzi irodalom és a finnugorok	138
4.2. A szerzőkről	142
4.2.1. Al-Ġayhānī	142
4.2.2. Ibn Faḍlān	143
4.2.3. Ibn Rusta	144
4.2.4. <i>Ḥudūd al-ʿālam</i>	144
4.2.5. Al-Balhī	145
4.2.6. Al-Masʿūdī	145
4.2.7. Al-Iṣṭahṛī	146
4.2.8. Ibn Ḥawqal	146
4.2.9. Gardīzī	147
4.2.10. Al-Bakrī	147
4.2.11. Al-Bīrūnī	147
4.2.12. Al-Marwazī	148
4.2.13. Abū Ḥāmid al-Ġarnāṭī	148
4.2.14. Al-Idrīsī	149
4.2.15. Yāqūt al-Ḥamawī	149
4.2.16. Al-Qazwīnī	150
4.2.17. Rašīd ad-Dīn Faḍlallāh	150
4.2.18. Ibn Baṭṭūṭa	151
4.3. Muszlim geográfusok és utazók a burtászokról [burtās]	151
4.3.1. Kik voltak a burtászok? Rövid kutatástörténet	151
4.3.2. Ibn Rusta a burtászokról	160
4.3.2.1. Ibn Rusta <i>Kitāb aʿlāq an-naḥīsa</i> című művének a burtászokra vonatkozó részei	163
4.3.3. A <i>Ḥudūd al-ʿālam</i> szerzője a burtászokról	164
4.3.3.1. A <i>Ḥudūd al-ʿālam</i> burtászokra [burādās] vonatkozó részlete	165
4.3.4. Gardīzī a burtászokról	165
4.3.4.1. Gardīzī <i>Zayn al-ahbār</i> című művének Ibn Rustánál nem található burtász vonatkozású részlete	166
4.3.5. Al-Bakrī a burtászokról	167
4.3.5.1. Al-Bakrī <i>Kitāb al-masālik wa-l-mamālik</i> című művének Ibn Rusta művétől eltérő burtász vonatkozású részletei	168
4.3.6. Al-Marwazī a burtászokról	168
4.3.7. A burtászok az al-Ġayhānī-hagyományban	169
4.3.8. Al-Masʿūdī a burtászokról	169
4.3.8.1. <i>Murūǧ ad-ḍahab wa-maʿādin al-ǧawhar</i>	169

4.3.8.1.1. Al-Mas‘ūdī <i>Muruġ ad-dahab wa-ma‘ādin al-ġawhar</i> című művének burtász vonatkozású részletei	172
4.3.8.2. <i>Kitāb at-tanbīh wa-l-išrāf</i>	173
4.3.8.2.1. Al-Mas‘ūdī <i>Kitāb at-tanbīh wa-l-išrāf</i> című művének burtász vonatkozású részlete	173
4.3.9. Al-Balĥī és követői: al-Išṭahri és Ibn Ḥawqal a burtászokról	174
4.3.9.1. Al-Išṭahri a burtászokról	174
4.3.9.1.1. Al-Išṭahri <i>Kitāb al-masālik wa-l-mamālik</i> című művének a burtászokra vonatkozó részei	175
4.3.9.2. A burtászok Ibn Ḥawqal leírása szerint	176
4.3.9.2.1. Ibn Ḥawqal: <i>Kitāb al-masālik wa-l-mamālik</i> című művének al-Išṭahri-nál nem olvasható burtász vonatkozású rövid részlete	176
4.3.9.2.2. A burtászok és a rúszok Ibn Ḥawqal térképén	176
4.3.10. Al-Idrīsī a burtászokról	178
4.3.11. Yāqūt al-Ḥamawī a burtászokról	179
4.3.12. Al-Qazwīnī Burtász országáról	179
4.3.13. Rašīd ad-Dīn Faḍlallāh a burtászokról	180
4.3.13.1. Rašīd ad-Dīn Faḍlallāh <i>Ġāmī‘ at-tawārīḥ</i> című művének burtász vonatkozású részlete	181
4.4. Muszlim geográfusok és utazók Wīsū, Arū és Yūrā országáról	182
4.4.1. Ibn Faḍlān úti beszámolója	182
4.4.1.1. Ibn Faḍlān nagy utazása	182
4.4.1.2. Ibn Faḍlān úti beszámolójáról	182
4.4.1.3. Ibn Faḍlān úti beszámolójának Wīsū országára és az egyszarvúra vonatkozó részleteiről	184
4.4.1.4. Ibn Faḍlān úti beszámolójának Wīsū országáról és az egyszarvúrról szóló részletei	188
4.4.2. A <i>Ḥudūd al-‘ālam</i> szerzője a kimekek Y.ġsūnyāsū nevű területéről	189
4.4.2.1. A <i>Ḥudūd al-‘ālam</i> nak az Y.ġsūnyāsū körzetre vonatkozó részlete	190
4.4.3. Al-Bīrūnī Īsū és Yūrā országáról	190
4.4.4. Al-Marwazī Īsū országáról, Yūrā népéről és más északi népekről	193
4.4.4.1. Al-Marwazī <i>Ṭabā‘ī‘ al-ḥayawān</i> című művének Īsū és Yūrā országára vonatkozó részlete	195
4.4.5. Abū Ḥāmid al-Ġarnāṭī regényes útleírásai	196
4.4.5.1. Abū Ḥāmid al-Ġarnāṭī Wīsū, Arū és Yūrā országáról	196

4.4.5.2. Az <i>al-Muʿrib ʿan baʿd ʿaġġāʾib al-Maġrib</i> finnugor vonatkozású részei	198
4.4.5.3. A <i>Tuġfat al-albāb wa-nuġbat al-aʿġāb</i> finnugor vonatkozású részlete	201
4.4.6. Al-Qazwīnī Wīsū és Yūrā országaról	201
4.5. Muszlim geográfusok az északi vidékekről, valamint Góg és Magóg népéről	202
4.5.1. Ibn Faḍlān meséi Góg és Magóg népéről	202
4.5.1.1. Ibn Faḍlān úti beszámolójának Góg és Magóg különös népéről szóló részlete	205
4.5.2. Al-Marwazī észak népeiről	206
4.5.2.1. Al-Marwazī <i>Ṭabāʾiʿ al-ḥayawān</i> című művének az egyéb északi népekre vonatkozó részlete	207
4.5.3. Góg és Magóg népének országa Ibn Ḥawqal térképén	208
4.6. Muszlim geográfusok és utazók Artā városáról és az artānīya népről	208
4.6.1. Kutatástörténet: az artānīya–erza-mordvin azonosítás	208
4.6.2. Al-Iṣṭaḥrī az artānīya népről	218
4.6.2.1. Al-Iṣṭaḥrī <i>Kitāb al-masālik wa-l-mamālik</i> című művének az artānīya népre vonatkozó részlete	219
4.6.3. Ibn Ḥawqal az artānīya népről	219
4.6.4. Al-Bakrī az awṭānīya népről	220
4.6.5. Al-Idrīsī az artānīya népről	220
4.6.5.1. Al-Idrīsī <i>Kitāb nuḡbat al-muṣṭāq</i> című művének az artānīya népre vonatkozó részlete	221
4.7. Rašīd ad-Dīn a moksákról és az erzákról	222
4.7.1. A <i>Ġāmiʿ at-tawārīḫ</i> és finnugor vonatkozásai	222
4.8. Ibn Baṭṭūṭa rövid látogatása Bolgar városában	222
4.8.1. <i>A városok érdekességeiből és az utak csodáiból adott ajándék a szemlélődők számára</i>	222
4.8.2. Ibn Baṭṭūṭa útleírásának finnugor vonatkozásai	223
4.8.3. Ibn Baṭṭūṭa útleírásának finnugor vonatkozású részlete	224
4.9. Szövegközlések	225
5. Orosz krónikák, évkönyvek és legendák	228
5.1. Évkönyvírás a középkori Oroszországban	228
5.2. <i>Régmúlt idők krónikája</i>	230
5.2.1. Az évkönyv keletkezéstörténete	230
5.2.2. Az évkönyv finnugor vonatkozású részeiről	232
5.2.2.1. Első kronológiai csoport: 859–980	233
5.2.2.2. Az átmenet: 1030 és 1042	236
5.2.2.3. Második kronológiai csoport: 1071–1103	236

5.2.2.3.1. A finnugor–orosz kapcsolatok elmélyülése: folklorisztikus beszámolók	237
5.2.2.3.2. Orosz dinasztikus csatározások finnugor területeken	243
5.2.2.4. Harmadik kronológiai csoport: a jugriai utazás 1096-os leírásától az évkönyv befejezéséig	244
5.2.3. A <i>Régmúlt idők krónikájának</i> előzményei, különböző szerkesztései és a finnugor vonatkozású hírek	250
5.2.3.1. A legelső évkönyv-összeállítás (<i>Drevnyejsij letopisznij szvod</i>)	250
5.2.3.2. Az 1073-as évkönyv-összeállítás és Jany Visatic's finnugor vonatkozású információi	251
5.2.3.3. Az 1095-ös évkönyv-összeállítás	252
5.2.3.4. A PVL 1113-as első szerkesztése	252
5.2.3.5. A PVL 1118-as harmadik szerkesztése	253
5.2.4. Szövegközlések, fordítások	254
5.2.5. Az évkönyv finnugor vonatkozású részei	254
5.3. <i>Novgorodi I. évkönyv</i>	259
5.3.1. Az évkönyv változatai	259
5.3.2. Novgorod és a finnugorok	260
5.3.3. Az évkönyv finnugor vonatkozású részéről	262
5.3.4. Szövegközlések	275
5.3.5. Az évkönyv finnugor vonatkozású részei	276
5.4. Jepifanyij Premudrij: <i>Permi Szent István legendája</i>	298
5.4.1. A legenda műfajáról	298
5.4.2. A szerző...	299
5.4.3. ...és műve	300
5.4.4. Permi Szent István – egy legendás élet	302
5.4.5. A legenda finnugor néprajzi és történeti vonatkozásai	316
5.4.6. Szövegközlések	328
5.4.7. <i>Permi Szent István legendája</i> (részletek)	329
5.5. <i>Kazanyi história</i>	379
5.5.1. A <i>Kazanyi história</i> keletkezése	379
5.5.2. A <i>Kazanyi história</i> kutatásának rövid története	380
5.5.3. A <i>Kazanyi história</i> stílusa és műfaja	381
5.5.4. Két úr szolgái... A Volga–Káma vidéki finnugorok az oroszok és a nomád hódítók között	381
5.5.5. A <i>Kazanyi história</i> finnugor vonatkozású részéről	386
5.5.6. Szövegközlések	393
5.5.7. A <i>Kazanyi história</i> finnugor vonatkozású részei	394

6. Kislexikon	413
6.1. Helyek	413
6.2. Emberek	418
7. Irodalomjegyzék	428
7.1. Források	428
7.2. Feldolgozások	442

1. Bevezetés

Egy uráli történeti szöveggyűjtemény összeállítása több szempontból is hasznos lehet. Egyrészt alapvető szerepet tölthet be az uráli népek történetének egyetemi oktatásában. Tájékoztathatja az érdeklődőket arról, hogy milyen források állnak rendelkezésre e népek történetének tanulmányozásához. A szövegekhez fűzött kommentárok révén segítheti a források megértését, bibliográfiája pedig elindíthat a források mélyebb megismerése felé. Ugyanakkor egy ilyen munka a további történeti, filológiai kutatások szempontjából is alapvető jelentőségű. Hozzájárul a szakemberek új generációinak kineveléséhez, valamint előmozdíthatja a különböző tudományágak művelőinek együttműködését.

Valójában egy uráli történeti szöveggyűjteményt olyan kutatónak kellene összeállítania, aki egyaránt járatos a klasszika-filológiában, bizantinológiában, hebraisztikában, orientalisztikában, ruszisztikában és a középkori latin filológiában, tehát a műben felsorolt összes forrást eredeti nyelvén tudja tanulmányozni, és ennek révén tisztában van a források keletkezésének, nyelvi értelmezésének problémáival. Ilyen kutató még nem született. Ebből a tényből következik, hogy az egyes tudományágak művelői egymástól elkülönülten, egymás munkásságát kevésbé ismerve fognak bele a források azon részleteinek elemzésébe, amelyek megkívánják a társtudományok ismeretét is.

Az általam összegyűjtött forrásrészletek az uralisztika számára jelentősek. Feldolgozásuk során tapasztaltam, hogy a szövegek közlői – fordítói és értelmezői –, akik a finnugor és szamojéd vonatkozású részletek elsődleges magyarázatával foglalkoztak, nem ismerték megfelelő mélységben az uralisztikai szakirodalmat. Ez időnként téves értelmezésekhez vezetett, melyeket megpróbáltam kijavítani. Velük szemben a finnugristák a szövegek többségét csak fordításban olvassák, ami egyes forráshelyek esetében szintén félreértéseket okozott. Több forrásról máig vitatkoznak a szakemberek: a különböző kéziratok egymástól eltérő szövegvariánsokat tartalmaznak, problematikus lehet egyes szavak, fordulatok, mondatok értelmezése stb. E lehetőségek csökkentik munkám értékét. Remélem, lesznek, akik az én tévedéseimet is kijavítják – annak köszönhetően, hogy a finnugor történeti forrásokat a kibontakozó tudományközi együttműködés keretében egyre többen fogják tanulmányozni.

Szöveggyűjteményemben megpróbáltam összegyűjteni azokat a forrásrészleteket, amelyek az uralisztika művelői számára fontosak. Igyekeztem

megvilágítani az összegyűjtött szövegek uralisztikai hátterét. Remélem, hogy munkám sokak számára hasznos lesz.¹

1.1. A finnugrisztika/uralisztika és a finnugor történelem fogalmi meghatározásáról

A finnugor nyelvek összetartozását a 18. század folyamán kezdték megsejteni a kutatók. A 19. század első felében a nyelvészet magasabb szintre lépett. A kialakuló történeti nyelvtudomány immár magyarázatát is tudta adni egyes nyelvek összetartozásának. Ekkoriban állapították meg azt is, hogy a szamojéd és a finnugor nyelvek egy csoportba tartoznak. Schleicher családfelméletének megjelenése után² *nyelvcsaládnak* nevezték a közös eredetű nyelvek csoportját. A finnugor és szamojéd nyelvek összefoglaló elnevezése többször változott, Budenz József még *ugornak* nevezte a finnugor nyelvcsaládot. Később a rokon nyelvek megjelölésére a *finnugor* terminológia használata terjedt el. A 20. század második fele óta Magyarországon a finnugor és szamojéd nyelvek együttesére az *uráli nyelvcsalád* elnevezés használatos. Ez azonban még a nemzetközi tudományban sem vált általánossá. A szakmai közleményekből is kitűnik, hogy a *finnugor* az *uráli* szinonimájaként használatos.

A terminológiai bizonytalanság ellenére létrejött egy tudomány – az uralisztika helyett általánosan használt neve szerint finnugrisztika –, amely a finnugor és szamojéd nyelvek rokonsági viszonyait vizsgálja.

A finnugrisztika³ nyitását más tudományok felé maguk a nyelvészek kezdeményezték. A 19. század végének tudományos expedícióiban néprajztudósok is részt vettek: Pápai Károly és Jankó János azért végezhetek helyszíni kutatásokat, mert akkoriban általános volt a vélemény, hogy a finnugor és szamojéd nyelvű népeket nemcsak nyelvük kapcsolja össze – rokonságuk kultúrájukban és antropológiai vonásaikban is kimutatható. Ezért a magyar kutatók tárgyi néprajzi megfigyeléseiket is feljegyezték, viseleti tárgyakat, munkaeszközöket vásároltak, gyűjtötték a folklórhagyományokat, valamint antropológiai méréseket is végeztek.

1 Munkámat folytatva a későbbiekben a permi tájak és Nyugat-Szibéria orosz meghódításának finnugor és szamojéd vonatkozású adatait kívánom összegyűjteni.

2 Schleicher 1853.

3 Művem címében, valamint a szöveg további részében a *finnugor* terminológiát én is az *uráli* szinonimájaként használom.

A finnugrisztika tehát igen hamar jelentésbővülésen ment át: a finnugor és szamojéd nyelvek kutatása mellett kiterjedt a finnugor és szamojéd nyelvű népek kulturális hagyományainak, embertani vonásainak vizsgálatára is. A 20. század közepétől az uráli népek őstörténetének kutatásában mind nagyobb szerepet kapott a régészet. Új tudományágként megjelent a finnugor és szamojéd nyelvű népek irodalmának kutatása is. A finnugrisztika ma már nemcsak a finnugor és szamojéd nyelvek összehasonlító kutatásának közös elnevezése, hanem az e nyelveket beszélő népek kultúrájának vizsgálatát is lefedi. Ezek szerint a finnugrisztika lényege az összehasonlítás lenne? Nem biztos.

1960 óta ötévenként nemzetközi finnugor konferenciákat rendeznek. Ezek programja, ahogy az elhangzott előadásokat tartalmazó kötetek is, tematikus felosztásúak. Megjelentek nyelvészeti, régészeti, néprajzi, irodalmi kötetek, ahogy a konferenciákon is voltak nyelvészeti, néprajzi stb. szekciók. Ez alátámasztja azt a megállapításunkat, hogy a finnugrisztika már nem csak nyelvészet. Ugyanakkor a konferenciakötetektől az is látható, hogy igen sok előadás nem tartalmazott semmiféle összehasonlító elemzést. A finnugor konferenciákon elő lehetett adni egy-egy finnugor vagy szamojéd nyelv valamelyik önálló jelenségének vizsgálatát, egy-egy finnugor vagy szamojéd régészeti emlék ismertetését összehasonlító kitekintés nélkül. (A példák kiterjeszthetők a néprajz és az irodalom témakörében elhangzott előadásokra is.) Ezek szerint minden, ami egy finnugor vagy szamojéd nyelvvel, egy finnugor vagy szamojéd nép kultúrájával kapcsolatos, az finnugrisztika? Talán mégsem.

A finnugor konferenciák idézett kötetei nem tartalmazzak a magyar, a finn és az észti nyelv önálló jelenségeivel foglalkozó közleményt, miként a magyar, finn és észti tárgyi néprajzi, folklorisztikai jelenségek önálló vizsgálatával foglalkozó közlemények sincsenek bennük. Ugyanakkor tudjuk, hogy létezik a fennisztika, esztológia és hungarológia, mely tudományok művelői önálló konferenciákon tárgyalják e népek nyelvével, kultúrájával és történetével összefüggő kérdéseket. Vagyis e tudományágak nem tartoznak a finnugrisztika körébe.

Hogyan határozhatjuk meg a finnugrisztika – avagy uralisztika – kutatási területét? Erre vonatkozóan egyáltalán nincs kialakult vélemény. A 19. század végén a nyelvészek vonták be kutatásaikba a néprajztudósokat, a 20. század végén pedig éppen egyes nyelvészek hangsúlyozták, hogy a finnugrisztika az csak nyelvészet, semmi más. Ugyanakkor létezik egy konszenzus, ami a gyakorlati együttműködés során jött létre. Eddig éppen ennek kialakulását tekintettük át. E szerint a finnugrisztika a következő témakörök kutatásával foglalkozik:

- a finnugor és szamojéd nyelvek összehasonlító elemzése
- a kisebb finnugor és szamojéd nyelvek (tehát a finn, észt és magyar kivételével az összes többi) önálló jelenségeinek elemzése
 - a finnugor és szamojéd nyelvű népek tárgyi és szellemi kultúrájának, irodalmának, történelmének, embertani vonásainak összehasonlító vizsgálata
 - a kisebb finnugor és szamojéd nyelvű népek (tehát a finn, észt és magyar kivételével az összes többi) tárgyi és szellemi kultúrájának, irodalmának, történelmének, embertani vonásainak önálló (a többi finnugor és szamojéd néptől független) vizsgálata

A finnugor/uráli történelem fogalmának, korszakolásának több meghatározása is lehetséges. A finnugrisztika értelmezésével próbálkozó fenti áttekintés ebben is irányadó lehet. A finnugor népek őstörténete feltétlenül a finnugor történeti kutatások tárgya. Az őstörténetből való kilépés az egyes finnugor közösségek néppé válásával kezdődik.

A magyarság történetét a magyar őstörténet⁴ kezdeteitől számíthatjuk. A magyarság kialakulása, a magyar nyelv kiválása a finnugor nyelvi egységből hosszú folyamat, amely átmeneti időszak a magyar őstörténet és a finnugor őstörténet között. A magyar őstörténet végét és a magyar történelem kezdetét a honfoglalás és az államalapítás között kell valahol kijelölnünk (hogyan húzzuk meg a határt, azt itt és most nem kell eldöntenünk). A magyar őstörténetet tehát már kezdeteitől magyar történelemnek és nem finnugor történelemnek nevezzük.

A magyar őstörténethez hasonló hosszan tartó átmeneti időszakot kell elképzelnünk a többi finnugor nép történetében is. Honnan számíthatjuk azonban az egyes finnugor népek őstörténetének végét és történelmének kezdetét?

A finnugor történelem viszonyát a finn és észt történelemhez nehéz meghatározni. Az államalapítás minden nép vagy többnyelvű gazdasági-politikai egység esetében olyan határkőnek tekinthető, amelyet átlépve az adott közösség bizonyíthatóan az önálló cselekvés útjára lép, saját történelmet kezd írni. A finn és észt államiság későbbi, mint a magyar, de a finn és az észt nép már jóval saját államának megalapítása előtt kialakult. A történeti források szerint az észt törzsek és tartományok a Kr. u. 2. évezred elején közösen léptek fel érdekeik védelmében. A finnek esetében pedig a kulturális fejlődést, a nyelvi-etnikai tudat megerősödését látjuk a 16. századtól. E korszakhatároktól beszélhetünk észt és finn történelemről. A finn és észt régészek véleménye szerint a finnek és az észtek elődei a középső kőkor óta

⁴ Az őstörténet vagy korai történet terminusok használatáról vita folyik a kutatók között, erre most nem térünk ki.

mai lakóhelyükön élnek. E nézet mögé oda kell gondolnunk a fentiekből következő, ám ki nem mondott feltételezést is, miszerint a finn és az észti nyelv korábban lépett ki a finnugor nyelvi egységből, mint ahogy azt a nyelvészek vallják. A finn és az észti régészet nézetrendszeréhez igazodva az észtsországi és finnországi finnugor őstörténet egyben észti és finn történelemnek is nevezhető.

Az Oroszország területén élő finnugor és szamojéd népek közül valószínűleg csak a mordvinok jutottak el az államalapítás küszöbére. A történeti forrásokból arra következtethetünk, hogy legkésőbb a 13. század folyamán mindkét etnikai csoportjuk egy-egy vezető alá szerveződött. A permi finnugoroknál is láthatók a törzsi szintű szerveződés régészeti nyomai. Ez az egyes népek esetében a finnugor őstörténet és a saját történetük közötti átmeneti periódus. Az etnikai tudat létezésére, a néppé szerveződés folyamatára utal a finnugor népnevek felbukkanása az első orosz történeti forrásokban, a *Régmúlt idők krónikájában* és a *Novgorodi I. évkönyvben*. Az orosz behatolás egyszerre tudatosította a mordvin, mari stb. finnugor őslakosokban, hogy ők népeket alkotnak, ugyanakkor megindította a beolvadásukat is. E népek kutatói már joggal tekinthetik ezt a fázist történelmük részének.

Az oroszországi finnugor népek fejlődése az orosz betelepülés és a tátr-mongol hódítás miatt megakadt, a 16. századtól történelmük az egységes orosz birodalmon belül folytatódott. A nyelvi egység tudatát meghaladó nyelvi-kulturális öntudatra ébredésük csak a 19. század második felében bontakozott ki. Fejlődésüket a Szovjetunióban az 1920-as évek ígéretes lendülete után a 30-as évek terrorja vérbe fojtotta. A sztálini időszak utáni konszolidáció csak részleges volt, miként a Szovjetunió megszűnésével kezdődött periódus sem teremtette meg teljes körűen a néppé szerveződés feltételeit. Oroszország finnugor népei azonban mégis léteznek – önálló nyelvvel és kultúrával, így történelmüket is meg lehet írni.

A felsorolt tényezők miatt a finnugor történettudomány kutatásának tárgyát nehéz egyértelműen definiálni. Célszerűnek tűnik a finnugor nyelvészetben bevált közmegegyezést követni, ahol a finn, észti és magyar nyelv kutatása nem tartozik a finnugor nyelvészet körébe, de a kisebb finnugor és szamojéd nyelvek kutatása igen.

A *Szemelvényekben* e rendszert többé-kevésbé leképezve a magyar őstörténet forrásai nem szerepelnek, a finn és az észti történelem írott forrásait pedig csak a finn és az észti nép kialakulásának hozzávetőleges periódusáig, a Kr. u. I. évezred elejéig tárgyaljuk. A finnugor történelem fogalmát a keleti finnugorok és szamojédok történeteként értelmezzük. Az összegyűjtött és elemzett források többsége Oroszország finnugor és szamojéd népeire vonatkozik.

1.2. A finnugor őstörténet kutatása Magyarországon

A finnugor népek történetére vonatkozó írott források jelentős többsége már a nyelvileg és kulturálisan önállósult népekről tartalmaz adatokat. A legkorábbi szerzők, Hérodotosz és Tacitus műveiben előforduló, esetleg finnugor etnikai egységekre utaló népnevek mögött azonban sejthetünk olyan csoportokat, amelyeknek etnikai fejlődése még nem zárult le. Gondolhatjuk róluk, hogy finnugorok voltak, de nem azonosíthatók teljes mértékben egyik vagy másik mai finnugor néppel sem. A történeti források értelmezését segítheti a finnugor őstörténet kutatási eredményeinek, útkeresésének megismerése.

A finnugor nyelvek rokonsági viszonyainak tisztázása során hamar felmerült az őshaza fogalma. A kutatók kezdetben úgy vélték, hogy e nyelvek hasonlósága valamiféle közös területen történt egykori együttélés eredménye.

A magyar kutatók közül először Sajnovics János gondolt erre a lehetőségre. 1770-ben megjelent műve, a *Demonstratio* első fejezetében a magyar és a lapp nyelv rokonságáról értekezik. Azt fejtegeti, hogy e két nyelv az évszázadok folyamán természetes módon eltávolodott egymástól, s közben megjegyzi, hogy „mindkét nemzet, tudniillik a magyar és a lapp ugyanahhoz a néphez tartozott egykor”.⁵

A lapp nyelv tanulmányozására Hell Miksa biztatta Sajnovicsot, aki ismerte a finnugor nyelvek rokonságát tárgyaló korabeli szakirodalmat. A két tudós közös lappföldi útjuk során nyilván sokat beszélgetett erről a kérdésről. Hell Miksa hagyatékában fennmaradt egy tervezet, amelyből látható, hogy tanulmányt kívánt írni „a magyarok első szálláshelyeiről vagyis a magyarok első hazájáról”.⁶ A tervezett értekezés 9. fejezete tartalmazta volna a végkövetkeztetést, nevezetesen azt, hogy „a magyarok és a finnek vagy fennek, vagy careliaiak vér szerinti testvérek”.⁷

Látható tehát, hogy a rokon nyelvek közös eredetű elemeinek kialakulását kutatva született meg az őshaza fogalma, valamint az a feltételezés, hogy a nyelvrokonság egyben vérrokonságot is jelent a közös eredetű nyelveket beszélő népek között. Sajnovics és Hell után a magyar kutatók sokáig nem mutattak érdeklődést a finnugor őshaza iránt, inkább a magyar nyelv rokoni viszonyainak tanulmányozása kötötte le őket.

A 19. század első felében Castrén és Wiedemann publikálta őshazaelméletét.⁸ A két kutató lényegében azonos eredményre jutott. Az általában

5 Sajnovics 1994, 21.

6 Hell Miksa hátrahagyott tudományos kéziratait Reguly Antal ismertette: Reguly 1851. Sajnovics és Hell tudományos terveit feldolgozta Szijj Enikő: Szijj 1994.

7 A tervezetet lásd Reguly 1851, 151–152; Szijj 1994, 140.

8 Castrén 1853, 107–122; Wiedemann 1938.

„ázsiai őshazaelmélet”-ként idézett koncepciójuk megalkotásával megkezdődött az őshazakutatás. A század második felében a történeti nyelvészet kidolgozott egy módszert, az úgynevezett nyelvészeti paleontológiát az anyanyelv területének meghatározására. A nyelvészeti paleontológia összegyűjti egy nyelvcsalád olyan alapnyelvi eredetű szavait, amelyek segítségével meg lehet határozni, hogy az adott nyelvcsalád alapnyelvét beszélő ősnépesség hol élt. Ezek a szavak általában a különböző állat- és növényfajokat jelölik. A nyelvészeti paleontológia feltevése szerint az adott nyelvcsalád alapnyelvét ott beszélték, ahol a közös eredetű szavakkal jelölt állat- és növényfajok őshonosak. E módszert a finnugor nyelvek őshazájának meghatározására először egy oroszországi kutató, Friedrich Theodor Köppen alkalmazta az 1880-as években.⁹ Ekkorra már tisztázódott, hogy tulajdonképpen mit is keresnek a kutatók. Gondolatmenetük így foglalható össze:

1. A rokon nyelvek visszavezethetők egy közös alapnyelvre.

2. A nyelvészeti paleontológia segítségével meg lehet kísérteni annak a területnek a behatárolását, ahol egy adott nyelvcsalád alapnyelvét beszélték.

3. Ez a terület a rokon nyelvet beszélő népek őshazája.

Mai felfogásunk szerint az, amit Köppen idejében kerestek, csak a nyelvi őshaza. Elképzelhető, hogy a rokon népek kultúrájának nyelven kívüli elemei máshonnan származnak. Az antropológiai kutatások azt is tisztázták, hogy a rokon nyelvű népek nem feltétlenül „*vér szerinti testvérek*”.

A 19–20. század fordulóján Munkácsi Bernát is figyelemmel kísérte az őshaza helyének meghatározására irányuló nyelvészeti törekvéseket. Először *A magyar népies halászat műnyelve* című tanulmányban találunk utalásokat a finnugor és indoeurópai állat- és növénynevek kapcsolatára.¹⁰ Ezt követte *A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai* című munkája, amelyben szintén a szavak irányították néhány őstörténeti következtetés levonása felé. Kutatásai alapján úgy gondolta, hogy az iráni eredetű jövevényszavak a magyar nyelvben régebbiek, mint a török átvételek.¹¹ Ez az akkoriban újszerű következtetés megerősítette a szerzőben azt a meggyőződést, hogy érdemes az ősi szókincsből levonható történeti következtetésekkel foglalkoznia.

Munkácsi Bernát 1901-ben publikálta *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben I.* című, több mint 600 oldalas könyvét.¹² És ez még csak a tervezett áttekintés első kötete volt! Munkácsi azonban finnugristaként az iranisztika és a kaukázológia terén nem rendelkezett megfelelő tudással. (Akkoriban a kaukázusi nyelvek ismerete még elég kezdetleges szinten állt,

9 Köppen, Fr. Th. 1886; 1890.

10 Munkácsi 1893.

11 Munkácsi 1894a, 14–18.

12 Munkácsi 1901.

a kutatók nem látták tisztán a kaukázusi nyelvek belső viszonyait, csoportosíthatóságuk ismerveit.) Az úttörő jellegű munka etimológiái számos kolléga részéről alapos bírálatban részesültek. Munkácsi Bernát elkedvetlenedett, nem is írta meg a kötet tervezett folytatását. Kálmán Béla összefoglalása szerint a korabeli lesújtó kritikák után a mű mégis megtalálta méltó helyét a finnugrisztikában, értékeit elismerve, az utódok haszonnal forgatják.¹³

Munkácsi Bernátot óvatossága megővta a történeti melléfogástól: a nyelvi adatok alapján csak annyit állított, hogy abban az időben, amikor a finnugor nyelvekbe bekerültek az indoeurópai jövevényszavak, a kaukázusi és indoeurópai népek a finnugor népekkel „*összefüggő etnikai kört alkottak*”. E nyelvi kapcsolat helyszínét nem jelölte meg.¹⁴

A nyelvészeti paleontológia módszerét felhasználva Köppen után több kutató is kísérletet tett a finnugor őshaza helyének meghatározására. E próbálkozások során azonban egyre jobban láthatóvá váltak a módszer alapvető hiányosságai.

Az őshaza meghatározására kijelölendő alapnyelvi szavak köre nehezen definiálható. Ez az egyik probléma. Az alapnyelvi szavak nem azonos módon őrződtek meg a mai finnugor nyelvekben: egyikük az egyik nyelvből tűnt el, a másik pedig a másiktól. (Ha ugyan az adott szó megvolt minden finnugor nyelvben.) Tehát a különböző mértékben megőrződött szavak közül nehéz kiválasztani az alapnyelvi eredetűeket: a választás komoly hibalehetőségeket rejt.

Az állat- és növénynevek őstörténeti célú felhasználását az is nehezíti, hogy az uráli nyelvek alapnyelvi eredetű, állatokat és növényeket jelölő szavai bizonyos esetekben más-más fajt jelölnek a mai nyelvekben. Vagyis nem lehet tudni, hogy eredendően mely fajra vonatkoztak. Ez a probléma is tévedések forrása lehet az őshaza helyének keresése során.

A legfőbb nehézségre Zsirai Miklós hívta fel a figyelmet. Idézzük: „*Az életföldrajzi alapon történő őshaza-meghatározásnak másik nagy fogyatékosága a történeti szempont mellőzésében rejlik. A vallatóra fogott növényeknek, állatoknak csak mai elterjedési viszonyait, vegetációs határait ismerjük – úgy ahogy –, s kérdés, nem követünk-e el súlyosabbnál súlyosabb hibákat, amikor a mai állapotot évezredekkel ezelőttre vetítjük vissza.*”¹⁵ E vélemény rendkívüli jelentőségű volt, 1937-ben, a fenti sorok megírásakor azonban a finnugrisztika még nem ismerte azt a módszert, amellyel a nyelvészeti paleontológiát történetivé lehetett volna tenni.

13 Kálmán 1981, 87–96.

14 Munkácsi 1901, 100.

15 Zsirai 1937, 118–119.

Idézett művében, a *Finnugor rokonságunkban* Zsirai Miklós már utalt arra, hogy N. Sebestyén Irén a halnevek felhasználásával készül a finnugor őshaza helyének meghatározására.¹⁶ A várt tanulmány – nyilván a háborús körülmények miatt – csak megkésve, 1951-ben jelent meg.¹⁷ A szerző azonban nem kizárólag a halnevekre építette elméletét, hanem áttekintette az uráli és a finnugor alapnyelvi korszakig visszavezethető összes állat- és növénynevet, s ennek a hatalmas forrásanyagnak a birtokában tett kísérletet az uráli, majd az azt követő finnugor őshaza lokalizálására. Véleménye szerint előbbinek a keleti határa az Urál hegység volt, déli határa a Káma folyó felső folyása, nyugati határa legalább a Vicsegda folyó felső és középső folyásáig, az északi pedig a Pecsora folyó felső és középső folyásvidékéig terjedt. A finnugor őshaza területe az urálihoz képest annyi változást mutat, hogy valamivel délebbre helyezkedett el: kiterjedt a Vjatka folyó felső és középső folyásának mellékére, valamint a középső Káma-vidékre. N. Sebestyén Irén elméletének érdekessége, hogy a méhészet néhány finnugor szavának indoeurópai eredete miatt a középső Volga-vidéken és a Volga–Káma összefolyásánál ősendoeurópai népességet feltételezett, s ezért ezt a területet kizárta az őshaza lehetséges helyszínei közül. A 19. század végén Köppen éppen a méhészkedés szavai miatt helyezte az őshazát a Volga–Káma vidékére. Igaz, hogy ezen szavak indoeurópai kapcsolatai miatt közös „árjofinn”, tehát indoeurópai–finnugor őshazát feltételezett.¹⁸

1953-ban publikálta Hajdú Péter *A magyarság kialakulásának előzményei* című könyvét.¹⁹ E műnek *A finnugorság régi lakóhelye* című fejezetében a szerző Sebestyén Irénnel szemben – aki arra törekedett, hogy minél több finnugor eredetű állat- és növénynevet elemezzon – igyekezett leszűkíteni az őshaza meghatározásához felhasznált szavak körét. Főleg az állatnevek, s azon belül különösen a halnevek felhasználását tartotta félrevezetőnek, mivel a kétséget kizáróan finnugor eredetű elnevezések a mai nyelvekben más-más fajt jelölnek, tehát nem lehet tudni, hogy az alapnyelvi időszakban melyik fajhoz kötődtek, s így nem használhatók helymeghatározásra. A *méh* és a *méz* szó azonban azt jelentette Hajdú Péter számára, hogy a finnugor alapnyelvi közösség olyan helyen lakott, ahol a méh előfordult. Ezért lényegében visszatért a Köppen-féle elmélethez, és a finnugor őshazát a Közép-Volga és a Káma vidékére lokalizálta. A cirbolyafenyő és egy-két kisebb prémes ragado-

16 Uo., 117.

17 N. Sebestyén 1951.

18 Köppen, Fr. Th. 1890.

19 Hajdú 1953.

zó ősi neve alapján azonban elképzelhetőnek tartotta, hogy az őshaza átnyúlt Nyugat-Szibériába is.²⁰

Hajdú Péter második őstörténeti művével egy időben, 1953-ban jelent meg Molnár Erik könyve, *A magyar nép őstörténete*,²¹ melyben a szerző szakított korábbi felfogásával. 1949-ben publikált munkájában ugyanis még azt írta, hogy az őshaza a Volga–Káma és az Urál hegység közti területen volt.²² Új elmélete alaposan felkavarta a magyar történeti nyelvtudományt. Az akkori politikai irányzat elkötelezett híveként csak óvatosan támadható szerző azt állította, hogy a nyelvészeti paleontológia módszere hibás, s ebből kiindulva megkérdőjelezte a történeti nyelvészet mint tudományág illetékességét az őshazakutatásban. A régészeti adatok alapján pedig arra gondolt, hogy a finnugorok a belső-ázsiai afanaszjevói régészeti kultúrával állhattak valamilyen kapcsolatban.²³

Címéből is láthatóan, Molnár Erik könyve főleg a magyar őstörténetre koncentrált, nézetei mégis inkább a finnugor őstörténetet kutató nyelvészek körében kavartak nagy vihart. N. Sebestyén Irén és Hajdú Péter művei jelzik, hogy abban az időben a nyelvészeti indíttatású őshazakutatás fontos eredményeket produkált. Úgy tűnt, hogy a módszer alkalmazható és eredményes lehet a finnugor őstörténet kutatásában. Ezért érte váratlanul, és érintette olyan rosszul a nyelvészeket Molnár Erik támadása. A szerző nézeteinek megvitatására 1953. december elsején a Nyelvtudományi Társaság *A magyar őstörténetkutatás újabb eredményei és a nyelvtudomány* címmel vitát rendezett.²⁴ Vitaindítót Lakó György tartott, aki régészeti adatok felsorolásával cáfolta Molnár Erik állításait, ugyanakkor a nyelvészeti paleontológia alkalmazhatósága mellett is érvelt.²⁵

László Gyula ebben a vitában kapcsolódott be a finnugor őstörténet kutatásába. Hozzászólásában ő sem fogadta el Molnár Erik feltételezését a belső-ázsiai afanaszjevói kultúra és az ősmagyarok kapcsolatáról, de nagyon helyesnek tartotta az Urálon túli területek kutatását, s megállapította, hogy „a régészet időrendje [...] százszorosa megbízhatóbb, mint a nyelvtudományé”.²⁶

A vita lezárása során Kniezsa István fölvetette, hogy az őshaza meghatározásához használt növény- és állatföldrajzi szavakat egyeztetni kellene

20 Uo., 21.

21 Molnár 1953.

22 Molnár 1949, 15.

23 Molnár 1953, 47–49.

24 A vita itt olvasható: *A magyar őstörténet kérdései* 1955.

25 Lakó 1955, 11–19.

26 László 1955, 39–42.

az éghajlatváltozásokat kimutató palinológiai²⁷ vizsgálatokkal.²⁸ A feladatot László Gyula végezte el, ezért úttörő jelentőségű az *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai* című monográfiája.²⁹ 1961-ben megjelent művében Nejtadt palinológiai tanulmányát használta fel.³⁰

A monográfia másik alapvető újdonsága, hogy a nyelvészeti alapú őstörténet-kutatást történeti tudományá tette. Ennek érdekében László Gyula a nyelvi adatok mellett egyenértékűen kezelte a történeti források, a régészet és az antropológia adatait is.

A pollenanalízisek alapján megrajzolt térképek tették lehetővé a nyelvészeti paleontológia módszerével dolgozó kutatóknak, hogy követni tudják Földünk klimatikus változásait, s ezen változásokat figyelembe vegyék őshaza-meghatározásaikban. A Nejtadt által publikált pollentérképekből László Gyula úgy látta, hogy az utolsó eljegesedést követően még sokáig olyan hideg volt az Urál hegység mindkét oldalán, hogy e terület az uráli őshaza helyeként nem jöhet számításba. László Gyula figyelmét az akkori régészeti ismeretek is más területek felé fordították. Úgy vélte, hogy az Uráltól a Baltikumig terjedő újkőkori régészeti kultúra (a „fésűs-gödröcskés” kerámia kultúrája), amely feltehetőleg ősuráli népség hagyatéka, a középső kőkori szvidéri kultúrából származik. (A kultúra a lengyelországi Swidry faluról kapta nevét.) Ennek alapján megfogalmazta tételét, hogy az uráli őshaza az eddigi feltételezésekkel szemben nem keleten, hanem nyugaton volt, és az ősi közösség felbomlása során az egyes önálló életet kezdő csoportok éppenséggel nem keletről, az Urál vidéki őshazából vándoroltak nyugat felé, hanem fordítva, nyugatról keletre tartó vándorlással népesítették be az erdőövezet sávját. László Gyula elmélete szerint az uráli őshaza a mai Lengyelország területétől a Baltikumon át az Oka folyó mellékéig tartott.³¹ Az alapvetően régészeti elméletet nyelvészeti és antropológiai érvekkel is igyekezett igazolni. Lengyelország területén finnugor eredetű helyneveket vélt találni, és az ottani középső kőkori ásatásokból származó embercsont-anyagot is a finnugorok antropológiai típusával hozta összefüggésbe.

László Gyula könyvének megjelenése után széles körű szakmai vita bontakozott ki. Főleg nyelvészek szólaltak meg. A bírálatok nem László Gyula törekvései ellen szóltak, hanem műve pontatlanságaira hívták fel a figyelmet. Hajdú Péter fölfedezte, hogy Nejtadt térképeit használva László Gyula összekeverte az ősholocén és az óholocén korszakot. Arra is felhívta a figyel-

27 A palinológia a virágpormaradványok elemzésével foglalkozik. A különböző korú talajminták virágpor-, azaz pollentartalmát vizsgálva megállapíthatók az éghajlati változások.

28 Kniezsa 1955, 51.

29 László 1961.

30 Nejtadt 1954.

31 László 1961, 189–196.

met, hogy Nejestadtnak nemcsak a László Gyula által idézett rövid tanulmánya létezik erről a kérdéskörrel, hanem egy monográfiája is.³² Zólyomi Bálint pedig azt vette észre, hogy László Gyula Obrucsev térképeit is összekeverte, a Würm- helyett a Riss-korszak eljegesedési határait tanulmányozta.³³ Vagyis a László Gyula által felépített koncepció alapjaiban volt hibás.

A vita során Lakó György felismerte, hogy László Gyula másra vállalkozott, mint a nyelvészek, s ennek alapján elképzelhető egy szintézis. A nyelvi adatokból meghatározott őshaza ugyanis csak az alapnyelv felbomlásának idejére vonatkozik. László Gyulát azonban nem az uráli egység felbomlásának, hanem kialakulásának ideje foglalkoztatta elsősorban. Alapos régészeti bírálatot sem szóban, sem írásban nem kapott az új finnugor őstörténeti elmélet, talán azért, mert a magyar kutatók ekkor még jobbra járatlanok voltak e témakörben.³⁴

A bírálatokra adott válaszaiból megtudhatjuk, hogy László Gyula tulajdonképpen miért vállalkozott könyve megírására. Elhibázottnak tartotta a nyelvészet által kidolgozott történeti modellt a finnugor alapnyelv felbomlásáról, vagyis azt a feltételezést, hogy az alapnyelvet egy viszonylag kis területen élő közösség beszélte, majd a szaporodó s emiatt szétvándorló népesség egységes nyelve felbomlott, új nyelvek jöttek létre. E modell cáfolatául régészeti érveket hozott fel. Nem látta sehol egy ilyen, kis területen sűrűsödő népesség emlékeit. Ugyanakkor a mezolitik és paleolitik kor lelőhelyei nagy szétszórtságban élő, kis létszámú, ámde kultúrájukban meglepően egységes csoportokról tanúskodnak.

László Gyulának ez a meglátása ma is helytálló. Komplex szemlélete is időtállóan bizonyult. Az utána jövő őshazakutatók már nem teheték meg, hogy elméleteiket csak nyelvészeti adatokra építsék.

A László Gyula könyvéről folytatott vita idején Hajdú Péter már elkészült újabb őshaza-koncepciójával. Két fontos területen sikerült továbblépnie: egyrészt felhasználta azokat a pollentérképeket, amelyekre már László Gyula is alapozta a maga elméletét, másrészt pedig az állat- és növénynevek közül igyekezett csak azokat figyelembe venni, amelyek egyértelműen utalnak valamely szűkebb földrajzi környezetre és az uráli nyelvek minden alcsoportjának legalább egy nyelvéből ismertek. Ezen törekvése jegyében az állatnevek felhasználásától teljes mértékben eltekintett, a növénynevek közül pedig csak tíz fanevet vett figyelembe. Ezek közül hét az uráli alapnyelvi korszakra vezethető vissza, tehát finnugor és szamojéd megfelelői is vannak, három pedig csak a finnugor alapnyelv időszakáig követhető.

32 Hajdú 1964c, 120. Az általa idézett mű: Nejestadt 1957.

33 Lakó–Zólyomi 1963, 475.

34 Rövid régészeti bírálatát lásd később: Fodor 2001, 247–250.

1. * <i>kowese</i>	'lucfenyő'	6. * <i>paĵe</i>	'fűzfa'
2. * <i>ŕikse</i>	'cirbolyafenyő'	7. * <i>juve</i>	'erdeifenyő'
3. * <i>ńulka</i>	'jegenyefenyő'	8. * <i>peńe</i>	'erdeifenyő'
4. * <i>kojwa</i>	'nyírfa'	9. * <i>ńäńe</i>	'vörösfenyő'
5. * <i>poĵe</i>	'nyárfa'	10. * <i>šala</i>	'szilfa'

A felsorolt fák között megtalálhatók a szibériai fenyőerdők legjellegzetesebb fái (1., 3., 9.) és a közép-európai vegyes lomberdő övezetére utaló szilfa (10.). A többi fának sajnos nincsen helymeghatározó értéke, mivel igénytelen, mindenütt megélő fafajtákról van szó. A pollentérképekről megállapítható, hogy az elmúlt évezredekben hogyan változott a felsorolt fák előfordulási területe. Hajdú Péter megállapította, hogy a fenyőfélék északon lassan átkerültek az Urál ázsiai oldaláról az európai oldalra, a szilfa pedig Európa belseje felől terjedt északkeleti irányba, és a fenyőfélékkel egy időben, a középholocén időszakban (2500–8000 évvel ezelőtt) elérte az Urál európai oldalának északi régióit. Ezek alapján Hajdú Péter az uráli őshazát a középholocén időszak kezdetén és középső fázisában az Északi-Urál mindkét oldalára kiterjedőnek határozta meg, az európai oldalon beleértve a Pecsora folyó forrásvidékét, az ázsiai oldalon pedig az Ob alsó és középső folyását. Őshaza-meghatározása szerves folytatása ez irányú tudományos tevékenységének, elméletének csírái már benne rejlettek korábbi művében is: ilyen például az állatnevek felhasználásának kritikája és az őshaza területének Nyugat-Szibériára való kiterjesztése.

Az 1970-es évektől jelentek meg Fodor István finnugor őstörténeti tanulmányai és tudományos ismeretterjesztő összefoglalásai. A szerző úgy látta, hogy az Urál–nyugat-szibériai elmélet egybeesik az oroszországi régészek azon elképzelésével, amely szerint az Urál hegység európai és ázsiai lejtőinek lelőhelyeiről ismert Urál–Káma vidéki újkőkori régészeti kultúra az uráli alapnyelvi népesség emléke. Az őshaza kérdése tehát megoldottnak tűnt: az uráli ősnépesség Nyugat-Szibériában és az Urál európai oldalán lakott (annak főleg az északi részein), és erről a területről indultak el kelet felé az ősszamojédok, illetve nyugat felé a finnugorok volgai és balti finn ágának népei. A nyugat felé vándorlást a finnugor régészeti emlékek kutatói a kora bronzkori volosozovói régészeti kultúra idejére datálták. Az uráli ősnépességet – csatlakozva V. N. Csernyecov véleményéhez – Fodor István az Aral-tó mellékéről, a kelteminari kultúrából származtatta.³⁵

Az újabb őstörténeti elméleteket, újszerű nézeteket Fodor István folyamatosan ismerteti és értékeli. Ezek azonban őstörténeti koncepcióját nem

35 Fodor 1973, 5–6; 1975a, 49–50; 1975b, 47–49; 2009, 16–19.

változtatták meg. E tárgykörben utoljára megjelent műve az *Őstörténet és honfoglalás*.³⁶ Ebben hivatkozik az újabb pollenvizsgálatok eredményeire, amelyek alapján már jóval nagyobb területre helyezhető a szibériai tajga és az európai lombos erdő találkozása. (E két erdőtípus találkozásához helyezte Hajdú Péter az őshazát 1964-ben.) Fodor István véleménye szerint a finnugor őshaza mégsem lehetett nagy területű, mert az erdőzónában csak kis területen jöhetett létre olyan szoros érintkezés az egyes népcsoportok között, amely biztosíthatta a nyelvi egységet. Ebből következően fenntartja azt az elképzelését, hogy a finnugor népek csak az őshazából történt szétvándorlás után szálltak meg teljes mértékben a Skandináviától Nyugat-Szibériáig tartó erdőzónát.³⁷

Ugyancsak az 1970-es évek óta foglalkozik őstörténeti kutatásokkal Veres Péter. A magyarság kialakulásának helyét és idejét vizsgálva jutott el az ugor, majd finnugor őstörténet tanulmányozásáig. Tevékenysége László Gyuláéhoz hasonlítható, mivel ő is sikeresen vont be az őstörténet-kutatásba egy korábban nem használt természettudományos kutatási irányzatot: az éghajlatváltozások komplex vizsgálatát. Veres Péter az ugor nyelvi egység szétválását, az ősmagyarok és az obi-ugorok elődeinek eltérő nyelvi fejlődését az éghajlatváltozásokból vezette le. Akkoriban közölt tanulmányai szerint a Kr. e. 3–2. évezred fordulóján az ugor ősnépeség a ligetes sztyeppövezetben élt, a Tobol és az Irtis folyók mellett. A Kr. e. 12–7. század közötti felmelegedés (szubboreális klímaoptimum) miatt az ugarság déli csoportja – a magyarok elődnépesége – áttért az állattenyésztés nomád formájára. Az északi ugorok azonban másként reagáltak a kihívásra: nem életmódjukat változtatták meg, hanem elvándoroltak. Fokozatosan észak felé húzódva mindig a számukra megfelelő körülmények között próbáltak élni. Ezzel az ugor ősnépeség kettészakadt, az ugor nyelvközösség felbomlott. A következő, szárazabb időjárási periódusnak Veres Péter ekkor még nem tulajdonított jelentőséget a magyar etnogenezis szempontjából.³⁸ Később azonban úgy vélte, hogy e változás hatására alakult ki az ősmagyarság nomád életmódja.³⁹

Az újabb pollentérképeket tanulmányozva Veres Péter a finnugor, illetve uráli őshazáról is új véleményt fogalmazott meg. Rámutatott arra, hogy a szilfa, amely olyan fontos szerepet játszott Hajdú Péter elméletében, nemcsak a Pecsora folyó mellékén élt, hanem már a középholocén korszak elején az Urál déli része felől Nyugat-Szibéria felé terjedt, s megjelent az Ob középső és alsó folyása mentén is. Ennek alapján lehetséges az őshaza terü-

36 Fodor 2009.

37 Uo., 17–18.

38 Veres 1971, 51; 1974, 100–102.

39 Veres 2000, 27.

letének déli irányba való tágítása egészen a lombos erdő és a füves övezet határáig. Amint ebből látható, Veres Péter elfogadta az őshaza meghatározására szolgáló módszert: a pollentérképek adatait figyelembe vevő nyelvészeti paleontológiát. Egyetértett a Hajdú Péter által az őshaza meghatározására alkalmasnak talált növények körével is, csupán az újabb palinológiai vizsgálatokra alapozva délebbre helyezte az őshazát.⁴⁰

Veres Péter nemrégiben önálló kötetben foglalta össze finnugor őstörténeti munkásságát. Könyvében pontosította, némileg korrigálta is korábbi nézeteit. Véleménye szerint az uráli alapnyelvi népesség őshazája az Urál hegység déli lejtőin, a lombos erdők övezetében volt. Az uráli nyelvi egység felbomlását okozó szétvándorlást egy időjárás-változás váltotta ki, mégpedig a Kr. e. 2600–2100 közötti hideg periódus. Veres Péter csak kisebb korrekciókat hajtott végre Hajdú Péter őshazaelméletén. Elfogadta, hogy az őshaza az Urál hegység két oldalán volt, csupán kicsit délebbre helyezte azt. Pontosította az Urálból történt szétvándorlás dátumát, ugyanakkor megjegyezte, hogy a Baltikum felé történő elvándorlás régészeti nyomai változatlanul hiányzanak.⁴¹ Az ugor nyelvi egységről és a magyar etnogenezisről vallott nézetein sem sokat változtatott. Könyvében a cserkaszkuli régészeti kultúrát az ugor ősnépesség emlékének nevezi. A Kr. e. 2–1. évezred fordulóján bekövetkező éghajlatromlás hatására az ugor ősnépesség kettészakadt. A sztyeppövezetbe vándorolt előmagyarság ósírani népekkel került kapcsolatba, s az egyik első nomád állattenyésztő néppé vált.⁴²

1990-ben, a debreceni finnugor kongresszuson két magyar kutató is őstörténeti témájú előadást tartott. Mindkét előadó régész volt. Makkay János a finnugor és indoeurópai őstörténet alakulását közös nézőpontból vizsgálta, Klima László pedig az őshaza fogalmát próbálta történeti és nem nyelvészeti szempontból értelmezni.⁴³

Makkay János a Kárpát-medence neolitikumát kutatva szükségszerűen tanulmányozta Európa betelepülésének történetét, a földrész újkőkori csoportjainak kapcsolatrendszerét. Márpedig ez a témakör lényegében az indoeurópai nyelvű népek őstörténete, hiszen Európában túlnyomó többségben ma is indoeurópai népesség él. Az indoeurópai népek őstörténetének vizsgálatában régóta vezető szerepet játszik a régészet.⁴⁴ A régészeti források felől másképpen közelíthetők meg a különböző őshazák, mint a nyelvészeti források felől. A történeti nyelvészet képes kijelölni az őshaza utolsó helyét,

40 Veres 1985, 11–15; 1991, 124–127.

41 Veres 2009, 16–28.

42 Uo., 31–36, 53–61.

43 Makkay 1990; előadásának magyar nyelvű, bővített változata: Makkay 1991a; Klima 1990a.

44 Lásd Renfrew műveit: 1973 [1998]; 1988.

de nem tud adatokkal szolgálni az őshaza területének változásairól (tehát az alapnyelvi népesség esetleges vándorlásairól) és az őshaza fennállásának időtartamáról. Európa, vagyis az indoeurópai nyelvű népek őstörténetének ismeretében Makkay János megpróbálta felvázolni a finnugor őstörténet korai szakaszát, a finnugor ősnépesség vándorlásának útját az utolsó eljegesedést követő felmelegedési periódusban (Kr. e. 10 000-tól). A debreceni finnugor kongresszuson tartott előadását követő évben megjelent könyvében (*Az indoeurópai népek őstörténete*) Makkay János önálló fejezetben tekintette át a finnugor őstörténet kérdéseit.⁴⁵

Véleménye szerint a Kr. e. 10–7. évezredtől indult meg a Finnországtól Nyugat-Szibériáig tartó, ma erdővel borított terület benépesülése. A jéghatár északra húzódását követő vándorlásnak két iránya volt, az egyik a mai Ukrajna felől, a másik a Volga alsó folyásától indult ki. Ez a vándorlás Kr. e. 4000 táján már befejeződött. Az ukrajnai területek, a Dnyeper folyó felőli vándorlók útja egyenes volt a Baltikum és Skandinávia felé, míg az Alsó-Volga felől a népesség az előbb említett vándorlási iránnyal párhuzamosan északabbra jutott, és onnan fordult Finnország és Skandinávia felé.⁴⁶

Az 1990-es évek vége óta Makkay János több tanulmányban foglalkozott a finnugor és magyar őstörténet kérdéseivel. Gábori Miklós véleményét továbbfejlesztve azt írta, hogy a jéghatár északra húzódását követő európai ősnépességnek lehetett egy olyan csoportja, amely mindig közvetlenül a jéggel borított területekkel érintkező sávban élt. Ők lehetnek az ősfinnugorok. Az uráli nyelvek és népek őstörténetének kutatói számára hangsúlyosan fogalmazta meg azon állítását, hogy az uráli és az indoeurópai alapnyelv már a felső paleolit idején kialakult, és ezen alapnyelvek dialektusokra bomlása a középső mezolitikumban zajlott. Az erdőövezetbe települő ősfinnugor népesség már különböző dialektusokat beszélt.⁴⁷

A Makkay János által felvázolt koncepció régészeti adatokon alapul, nyelvi adatok hiányában bizonyíthatatlan. Ugyanakkor nem vitás, hogy paleolit és mezolit kori nyelvi adatok sosem fognak rendelkezésünkre állni, tehát e korszakok kutatása csak régészeti módszerekkel lehetséges.

Saját kiadású füzetekben Makkay János a lappok eredetével⁴⁸ és Nyugat-Szibéria őskorával is foglalkozott. A janisławicei őslapp sír bizonyíthatja, hogy a Skandináviától az Urálig terjedő erdőövezet betelepülése dél felől, nem pedig keleti irányból, az Urál túloldaláról történt. A szerző az ősrégészeti adatok alapján úgy véli, hogy Nyugat-Szibériára soha nem terjedt ki a

45 *A Baltikum és a finnugor (ősfinn) kapcsolatok* – Makkay 1991b, 188–212.

46 Makkay 1991b, 92–93, 190–195.

47 Makkay 1997, 98–114.

48 *A protolapp kérdés és a janisławicei sír* – Makkay 2002, 103–130.

finnugor őshaza, és ebből következően ez a terület nem volt színtere a magyar őstörténet egyetlen eseményének sem.⁴⁹

Klima László 1990-ben, a debreceni finnugor konferencián *Az uráli őshazakutatás bírálatának alapvonalai* címmel tartott előadást.⁵⁰ Mondani-
valója három téma köré csoportosult. Egyrészt az őshaza fogalmát próbálta értelmezni. Hangsúlyozta, hogy egy nép vagy népcsoport őstörténetét kutatva nyelvi, kulturális és antropológiai őshazáról is beszélhetünk. Ezek nem feltétlenül esnek egybe térben és időben. Előadása második részében azt tárgyalta, hogy a finnugor és szamojéd népek őshazájáról vallott különböző elképzelések – az ázsiai őshaza, a nagy őshaza és a nyugat-szibériai őshaza elmélete – kronológiai szempontból nem feltétlenül zárják ki egymást, mivel nem ugyanarról a korszakról szólnak. E két kérdésen kívül még a Hajdú Péter-féle Urál–nyugat-szibériai őshazaelméletben felhasznált fanevek nyelvi elterjedését, illetve az általuk jelölt fák földrajzi elterjedését vizsgálta. Ezzel kapcsolatban úgy vélte, hogy a kérdéses fanevek nem feltétlenül alapnyelvi eredetűek, inkább csak azon nyelvekre terjedtek ki, amely nyelveket beszélő népek ismerhették az adott növényfajt.

Az 1990-es években Klima László még két tanulmányában foglalkozott a finnugor őshaza kérdésével. Szintén 1990-ben jelent meg *Az uráli őshaza mint történeti fogalom* című dolgozata.⁵¹ Ez a mű a történeti nyelvészek finnugor őshaza-koncepciójából kibontható történelemszemlélettel vitatkozik. A szerző véleménye szerint semmi sem bizonyítja, hogy az uráli őshaza kis alapterületű volt és kisszámú népesség lakta. Ez csak egy rekonstrukciója az egykori történeti-társadalmi viszonyoknak. A dolog elképzelhető másként is.

1993-ban Ouluban, az első finnugor történészkonferencián Klima László *Az uráli őshazáról, általában és konkrétan* címmel tartott előadást.⁵² Ez alkalommal is az őshazakutatás alapvető kérdéseivel foglalkozott, éspedig a következőkkel:

1. Hogyan alakult ki az uráli őshaza?
2. Hogyan szűnt meg az uráli őshaza?
3. Mekkora területet foglalt el az uráli őshaza?
4. Hol volt az uráli őshaza?
5. Mikorra datálható az uráli őshaza fennállása?

Saját kérdéseit megválaszolva Klima László igyekezett több történeti modellt is alkotni az őshaza helyének és idejének meghatározására. Ekkor

49 Makkay 2002; 2004a; 2004b.

50 Klima 1990a. Az előadás címe ironikusan K. Marx művét idézi (*A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*), ezzel utalván arra, hogy a szerző az őshazakutatás alapkérdéseivel foglalkozik.

51 Klima 1990b.

52 Klima 1996a.

fogalmazta meg azt a véleményét, hogy nagy alapterületű őshazában is kialakulhatott egy nagyjából egységes, minden közösség által érthető nyelv, vagyis egy mai nyelvcsalád alapnyelve. Elgondolása szerint a paleolitikus, mezolitikus viszonyok között az aktív, nagy területeket bejáró embercsoportok sikeresebbek lehettek. Az ilyen jellegű vándorló életmód leginkább a tundrai éghajlati viszonyok között jöhetett létre.⁵³

Klima László elképzelhetőnek tartotta Makkay János és Veres Péter nézeteinek szintézisét. Úgy vélte, hogy a mai erdőövezet területére irányuló vándorlás Makkay János által feltételezett két iránya – a Dnyeper és az Alsó-Volga vidéke felőli – mellé besorolható egy harmadik is, amelyre Veres Péter gondolt: az Uráltól délre levő területekről észak felé. Ez az elképzelés megmagyarázza az egész uráli ősnéesség jégkorszak utáni mozgását. Makkay János elképzelésébe ugyanis a finnugor–szamojéd kapcsolatok nem férnek bele, a szamojédok őstörténetét nem tárgyalja. A Veres Péter által feltételezett vándorlási irány pedig nem ad magyarázatot arra, hogy egyes finnugor csoportok (balti finnek, lappok, mordvinok) hogyan kerültek mai lakóhelyükre.⁵⁴

Vékony Gábornak az 1990-es évektől jelentek meg a finnugor őstörténettel foglalkozó művei. *A magyar etnogenezis szakaszai* címmel az *Életünk* című folyóiratban publikált egy kétrészes tanulmányt, majd az ott megfogalmazott koncepcióját fejtette ki bővebben *Magyar őstörténet – magyar honfoglalás* című könyvében.⁵⁵ Vékony Gábor úgy vélte, hogy az őstörténet tanulmányozását elsősorban nyelvi adatokra kell alapozni. Ezzel lényegében visszakanyarodott a finnugor őshaza kutatásának elsőként alkalmazott módszeréhez, a nyelvészeti paleontológiához. A finnugor alapszókincs földművelésre utaló szavai között önálló eredetűek, valamint indoeurópai átvételek is vannak. A szakirodalomban ez a tény régóta ismert. E szócsoporthoz azonban Vékony Gábor a korábbi gyakorlattól eltérően más régészeti kultúrákhoz kapcsolta.

Az oroszországi régészeti publikációkban megfogalmazott vélemény szerint a finnugor–indoeurópai ősi érintkezés színtere a finnugor népek által ma is lakott erdőövezeti sáv lehetett, a Volga középső és felső folyása mentén. E területre délről a földművelést és állattenyésztést ismerő indoeurópai csoportok, a fatyjanovói, balanovói és abasevói régészeti kultúrák népessége költözött be a bronzkor folyamán. E népeket a helyben lakó finnugorok asszimilálták, közben pedig eltanulták tőlük a földművelés és állattenyésztés gyakorlatát.

53 Klima 1996a, 492–493.

54 Klima 1996a, 494.

55 Vékony 1997a; 1997b; 2002.

E nézettel szemben Vékony Gábor a finnugor–indoeurópai érintkezés helyszínét délebbre helyezte, az Oka középső folyása, a Voronyezs felső folyása és a Cna-folyó teljes mellékére.⁵⁶ A különböző finnugor őstörténeti koncepciókat lényegében csak a kisebb-nagyobb területi eltérések különböztetik meg egymástól. Vékony Gábor azonban a finnugorokhoz sorolta a rajta kívül minden kutató által indoeurópainak minősített fatyjanovói és abasevói kultúrát. Az előbbit a finn-permi, az utóbbit az ugor alapnépességként határozta meg. A balanovói népeiséget nem tartotta sem finnugornak, sem indoeurópainak, hanem kaukázusi, illetve a Kaukázuson túli, közel-keleti kapcsolatokkal rendelkező csoportnak vélte.⁵⁷

Az oroszországi kutatók szerint a fatyjanovói kultúra indoeurópai népeisége csak nagyon korlátozottan keveredett az erdőövezeti finnugor ősnépeiséggel, míg a mediterrán antropológiai vonásokat mutató balanovóiak lényegében beolvadtak a finnugorokba.⁵⁸ A szintén indoeurópainak tartott abasevóiak nagy hatást gyakoroltak az erdőövezet őslakos népeinek bronzművességére, de az abasevói kultúra és egyes helyi régészeti kultúrák keveredésére egyelőre nincs adat.

Az 1990-es évek óta foglalkozik az őshaza kérdésével Pusztay János. Első tanulmányában az alapnyelv fogalmát próbálta meg újradefiniálni. Az korábban is világos volt a kutatók számára, hogy egyetlen rekonstruált alapnyelv sem volt egységes. Pusztay János azonban az alapnyelvre a *lingua franca* terminus alkalmazását javasolta, hangsúlyozva, hogy az alapnyelv különböző korábbi nyelvek közeledéséből jött létre. Véleménye szerint a nyelvi közeledés és nyelvi elválás többször egymás után is megtörténhetett, tehát elvben egy alapnyelv felbomlása után az adott alapnyelvből kiváló nyelvek más nyelvekkel szövetségre lépve új alapnyelvet, alapnyelveket hozhattak létre.⁵⁹

A történeti nyelvészetben alkalmazott hagyományos családfamodellt bírálva arra mutatott rá, hogy egyes nyelvi jelenségek csak az uráli nyelvcsalád egymástól távol álló nyelvi alcsoportjaira jellemzőek (pl. alanyi és tárgyias igeragozás, duális). Ezek nem eredhetnek a hagyományos értelemben vett, lényegében egységes alapnyelvből. Elmélete szerint az észak-eurázsiai nyelvi övezetben láncszerűen elhelyezkedő, egymással kapcsolatban állt alapnyelvek létezésével kell számolnunk. Az őshazalánc a Baltikumtól Nyugat-Szibériáig

56 Vékony 1997a, 266–268.

57 Vékony 1997a, 271–276.

58 Gurina 1963, 133, 139; Bader 1964, 114; Halikov 1969, 191–192, 281.

59 Pusztay 1990, 157–158, 162–164; 1997, 411–413.

tartott. Ezt az elméleti konstrukciót véleménye szerint a régészeti leletek is bizonyítják.⁶⁰

A családfamodellt alapnak tekintő történeti nyelvészek éles támadást indítottak Pusztay János ellen. Cáfolták azokat a nyelvészeti érveket, amelyek újszerű elméletének alapjául szolgáltak.⁶¹ 2011-ben publikált könyvében Pusztay János összefoglalta az alapnyelvről és az őshazáról kidolgozott koncepcióját. A Dixon-féle megszakított egyensúly elméletére hivatkozva az uráli nyelvek fejlődését nyelvi tömbösödések és szétválások folyamataként ábrázolta. Az észak-eurázsiai nyelvi övezetben négy tömböt feltételezett: 1. balti finnek, 2. permiek, marik, 3. ugorok, mordvinok, szamojédok, 4. további paleoszibériaiak. A paleoszibériaiak kiválásával a másik három tömb létrehozott egy új nyelvi egységet, ez volt az uráli alapnyelv. Ezen a tömbön belül további nyelvi és kulturális átrendeződések mentek végbe, például a mordvin közeledett a balti finn nyelvekhez. Az alapnyelvet megelőző korábbi nyelvi tömbök egyedi vonásai a mai napig megfigyelhetők az uráli nyelvekben.⁶²

A nyelvészeti vitáról jelen áttekintésünkben nem szükséges véleményt alkotnunk. A történeti koncepcióról azonban megkísérrelhetjük: Pusztay János elképzelése sokkal inkább megfeleltethető azoknak a történeti folyamatoknak, amelyeket a régészeti kultúrák kialakulása, felbomlása, egymásra hatása mögött sejtethünk. Mint arra korábban utaltunk, régészeti szempontból már László Gyula is elfogadhatatlannak tartotta azt az elképzelést, hogy egy viszonylag kis területen élt alapnyelvi népesség szétterjedése, majd eközben a nyelvi egység felbomlása eredményezte azt az állapotot, amit ma látunk, vagyis azt, hogy az uráli nyelvek és népek Eurázsia erdőövezetében egymástól nagy távolságra találhatók meg.

Pusztay János őshaza- és alapnyelv-koncepciója, ugyanúgy, mint a nyelvrokonságot megvilágító összes egyéb történeti modell, közelebb vihet minket az egykori nyelvi folyamatok megértéséhez.

60 Pusztay 1995., téziseinek összefoglalását, az őshazalánc ábráját lásd: 123–125; 1997, 413–417.

61 Lásd *A nyelvrokonságról* (2010) című kötet több tanulmányát is, a korábbi vitacikkek bibliográfiai adataival. Pusztay János legfőbb szakmai vitapartnerre, Honti László e kötetben Pusztayt lényegében besorolja a dilettáns nyelvészek közé, lásd az *Anyanyelvünk rokonságáról* című fejezet (161–241) 213–223. oldalait. Ezzel semmiképp sem lehet egyetérteni. Honti László korábbi vitacikkei: Honti 2000a; 2000b; 2001a; 2001b. Pusztay János válaszáat lásd Pusztay 2011, 127–194.

62 Pusztay 2011, 101–111.

1.3. A keleti finnugorok történetének kutatása Magyarországon

A finnugor népekről hírt adó történelmi források értékelése és egyáltalán a finnugor népek története ma egyáltalán nem nevezhető történettudományunk központi problémájának. Úgy tűnik, ezt a témakört a történészek még nem fedezték fel maguknak, és a finnugrisztikán belül sem jut elég figyelem a történeti kutatásokra. Ez korábban nem egészen így volt, s hogy a finnugrisztika elfordult a történeti kérdések tárgyalásától, annak szintén történeti oka van.

A finnugor népek történetének tanulmányozásához két irányból közelítettek a magyar kutatók. Az egyik irány kutatóit a magyar őstörténet vagy Eurázsia füves övezetének története érdekelte, s témájuk határterületein bukkantak rá a finnugorokra, a másik irányt pedig a finnugor nyelvészek képviselték, akik nyelvtörténeti problémák háttérében találtak finnugor történeti kérdésekkel.

Télfy János 1863-ban Pesten adta ki *Magyarok őstörténete. Görög források a scythák történetéhez* című munkáját.⁶³ A cím mutatja, hogy Télfyt a görögök által megőrzött Szkítia-kép érdekelte. A magyarok őstörténetét kutatta, s még nem sejtette, hogy azt inkább a keleti szerzők műveiben lelhetné fel. Télfy János 58 ókori szerző műveiből közölte a szkítákra és országukra vonatkozó részleteket, s szerzői között szerepel Hekataiosz, Hellanikosz és Hérodotosz is. Ily módon ez a forrásgyűjtemény tartalmaz adatokat azokról a népekről is – *amadokoszok, jyrkák, isszédonoszok* stb. –, amelyeket a kutatás finnugornak vél.

A 19. század második felében a hazai finnugrisztikán belül a nyelvészet szerezte meg a hegemoniát. Az ún. *ugor-török háborúban* a nyelvészeti módszerek bizonyították használhatóságukat az őstörténeti kutatásokban, s ezzel a történeti tudományok háttérbe szorultak. Ily módon háttérbe kerültek egyes kutatók is, például Barna Ferdinánd, akinek érdeklődése nemcsak a nyelvészetre, hanem a finnugor népek néprajzára, történetére is kiterjedt. Barna Ferdinándhoz különösen közel álltak a mordvinok. Akadémiai felolvasásai alkalmával hivatkozott az orosz kutatóknak a mordvinok korai történetével kapcsolatos eredményeire, idézte az évkönyveken alapuló megállapításait.⁶⁴

Az imént ugyan azt állítottuk, hogy a finnugrisztikán belül a nyelvészet a történettudomány kárára növelte befolyását, de meg kell emlékeznünk arról,

63 Télfy 1863.

64 Barna 1877.

hogy nyelvészeink tájékozottak voltak a történeti irodalomban is, sőt finnugor történeti tanulmányokat is publikáltak. Ez a korszak az 1930-as évekig tartott. Három kutató: Munkácsi Bernát, Gombocz Zoltán és Zsirai Miklós tevékenysége sorolható ide. Munkácsi Bernát *Az ugorok legrégebb emlékezete* címen publikált tanulmányt az *Ethnographia* 1894-es (5.) évfolyamában.⁶⁵ Ebben idézi Tomaschek Bécsben frissen megjelent munkáját a hérodotoszi népnevek finnugor népekhez való kapcsolásáról, és ismerteti elképzelését az ugor őshaza helyéről. *Az „ugor” népnevezet eredete* című tanulmányában pedig történeti források egész sorát idézi Jugriáról és a jugorokról, hogy megvilágítsa a tanulmánya címében jelzett probléma történeti hátterét.⁶⁶

Gombocz Zoltán a magyar nyelvtörténet kutatójaként *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány* címen publikált egy háromrészes tanulmányt. A harmadik részben Jugriával foglalkozik. Ismerteti a finnugrista szerzők által összegyűjtött történeti adatokat az orosz őskronikától a 16. századi utazókig. Véleménye szerint Jugria területén valamikor magyarok és onogur-bulgárok tartózkodtak, a Jugria-hagyomány tehát valós tényeken alapul.⁶⁷ Gombocz Zoltán Jugria kérdését alapvetően magyar őstörténeti szempontból tárgyalja. A Jugria történetével foglalkozó általa megvizsgált források és idézett tanulmányok azonban nagyon jó alapot kínálnak Jugria finnugor szempontú feldolgozásához is.

A magyar kutatók közül a keleti finnugorok korai történetével a legtöbbet eddig Zsirai Miklós foglalkozott. Publikált egy tanulmányt a merják történetéről, és sorozatot tervezett *Finnugor népnevek* címmel, amelynek első tagja *Jugria* címen a *Nyelvtudományi Közleményekben* jelent meg 1930–1931-ben.⁶⁸ Zsirai Miklós a maga Jugria-tanulmányában felhasználta Munkácsi Bernát és Gombocz Zoltán kutatási eredményeit. E művében az orosz történeti forrásokra támaszkodva Jugria földrajzi fekvését is tárgyalta, s helyesen látta meg, hogy ez a fogalom először az Urál európai oldalához kapcsolódott, majd ahogy az orosz hódítók átkeltek az Urál vízválasztóján, felfedezvén az ázsiai oldalon talált obi-ugorok rokonságát az európai testvéreikkel, a Jugria elnevezést és a *jugor* népnevet az Urál hegység ázsiai oldalára is kiterjesztették. Sajnos a sorozatot Zsirai később nem folytatta, de a többi finnugor népről szerzett történeti ismereteit beépítette a *Finnugor rokonságunk* címen 1937-ben kiadott nagy, enciklopédikus jellegű munkájába.⁶⁹

65 Munkácsi 1894b.

66 Munkácsi 1895.

67 Gombocz 1923–1927, 192–193.

68 Zsirai 1934; 1928–1930/1931.

69 Zsirai 1937.

1942-ben Zsirai Miklós egy újabb finnugor történeti tanulmányt publikált. *Oroszok és finnugorok* című munkájában a finnugor őslakosok és a kelet-európai erdőövezetbe dél felől bevándorló oroszok kapcsolatát tekintette át. Zsirai igyekezett eloszlatni az orosz történettudomány hamis értelmezését. Cáfolta azt az állítást, hogy az oroszok megjelenése nélkülözte a konfliktusokat, hogy valamiféle békés bevándorlás történt volna,⁷⁰ és meghódításukért az alacsonyabb társadalmi-gazdasági szinten élt finnugor népek valójában hálával tartoznak az oroszoknak.⁷¹

Zsirai tevékenységével hosszú időre lezárult az a korszak, amelyben a hazai finnugristák gyarapították a finnugor történettudomány eredményeit. A magyar kutatók másik köre azonban, amely érdeklődésének határterületein találkozott finnugor témákkal, nagyobb művek részeként kitért finnugor történeti kérdésekre, illetve publikált e téren önálló tanulmányokat. Ebből a körből a keleti finnugoroknak is figyelmet szentelő bizantinológus Moravcsik Gyulát, illetve az iranista Harmatta Jánost kell megemlítenünk.

Moravcsik Gyula 1934-ben jelentette meg *A magyar történet bizánci forrásai* című munkáját.⁷² Műve elején megállapítja, hogy Hérodotosz egyes tudósításai kétségtelenül finnugor népekre vonatkoznak, és átveszi a Tomaszek-féle majd négy évtizedes népnév-azonosításokat. Ezután még Ammianus Marcellinusnak szintén a görög szerzőkre visszamenő adatait elemzi.

Harmatta János az 1940-es és 1950-es években publikált finnugor vonatkozású műveket, majd nézeteit – lényegében változatlanul – fél évszázad múlva újrafogalmazta. 1941-ben jelent meg *Forrástanulmányok Herodotosz Skythika-jához* című munkája.⁷³ Ebben kiemeli, hogy Hérodotosz új információkkal rendelkezett a szkíták északi határain élő népekről, s ezért tudta korrigálni Hekataiosz egyes tévedéseit. Ezután azt elemzi, hogy az ifjabb Plinius és Pomponius Mela, akik a Hérodotosznál szereplő *jyrka* népet *tyrcae*, illetve *turcae* alakban említik, honnan szerezték adataikat, Hérodotoszon kívül mely szerzőkre támaszkodhattak.

Másik tanulmányában, a több nyelven is publikált *Egy finnugor nép az antik irodalmi hagyományban* című munkájában Harmatta János az *amadokosz* népnév magyarázatát kísérelte meg.⁷⁴ Az *amadokosz* népnév Hellanikosz mára sajnos elveszett művéből került más szerzők munkáiba. Hellanikosz értelmesüléseiről a népről frissek, saját forrásból származók. A népnevet Harmatta az iráni *amadaka* 'nyershús-evő' jelentésű szóból származtatja, majd

70 Karamzin csúsztatásáról lásd Klima 2007, 43–44.

71 Zsirai 1942.

72 Moravcsik 1934.

73 Harmatta 1941.

74 Harmatta 1954.

megállapítja, hogy ez általában a nem indoiráni népek elnevezése volt. Mégis úgy gondolja, hogy ez az elnevezés vonatkozhatott egy konkrét népre is. Ennek a népnek a meghatározására az obi-ugor folklór alapján tett kísérletet. A két obi-ugor frátria közül az egyik, a *mos* frátria neve arra a vogul eredetmondában is szereplő hagyományra vezethető vissza, hogy ennek a fratriának a tagjai nyersen fogyasztották a húst, szemben a *por* frátria tagjaival, akik inkább főtt-hús-evők voltak. A folklórhagyományok és a nyershús-evés máig fennmaradt szokása alapján Harmatta János az amadokosz népet az ugorokkal azonosította. A témára visszatérve Harmatta János *A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban* címmel tartott előadást a millesztentáriumi *Honfoglalás és nyelvészet* című konferencián. Ebben ismételt kiállt amellett, hogy Hérodotosz jyrka népnéve a magyarokra vonatkozik.⁷⁵

Moravcsik Gyula és Harmatta János mellett voltak a finnugor történeti kutatásoknak olyan szereplői is, akik még csak nem is őstörténeti érdeklődésük miatt botlottak finnugor történeti témákba, hanem szinte véletlenül, s ez irányú tevékenységük életművükben is külön részt képez. Telegdi Zsigmond 1940-ben publikálta *A kazárok és a zsidóság* című tanulmányát.⁷⁶ Ebben *Hasdāy ibn Šaprūt*nak, a kordovai kalifa miniszterének *József kazár kagánnal* folytatott levelezését tárgyalta. József kagán levelének egy rövidebb és egy hosszabb változata maradt fenn. Telegdi Zsigmond a hosszabb változatot nem tartotta eredetinek, úgy vélte, hogy az pár évszázaddal későbbi hamisítvány, de lényegében valós információkat tartalmaz a Kazár Birodalomról. Ez a kérdés számunkra azért rendkívüli jelentőségű, mert a hosszabb változatban szerepel két olyan népnév: a *c-r-misz* és az *arisza*, amelyek minden kétséget kizáróan finnugor népekre vonatkoznak.⁷⁷

Zsirai Miklóshoz hasonlóan finnugristaként fordult az uráli népek történelme felé Erdődi József. Történelmi olvasókönyve (*Az uráli népek történelme és műveltsége*) 1966-ban jelent meg.⁷⁸ A finnugristák képzése ekkor már több évtizede folyt Magyarországon, de a finnugor önálló szakként csak 1963-tól létezett Budapesten. Ha Erdődi József művét a magyarországi finnugrisztika hagyományaihoz mérjük, akkor elkésett munkának nevezhetjük, ha azonban a finnugor szak létezésére inspirálta a mű összeállítását, akkor dicséretes gyorsasággal készült el.

A szöveggyűjtemény népenként csoportosítja a forrásokat. Két történeti forrásból közöl részleteket: a finn és észti fejezetek elején Tacitus *Germaniájából*, *A volgai és a permi finnugor népek* című fejezet elején pedig a *Rég-*

75 Harmatta 1997, 122–123, 138.

76 Telegdi 1940.

77 Erről lásd a 2.7.2. fejezetet.

78 Erdődi 1966.

múlt idők krónikájából. A műben forrásközlésnek nevezhetők még az Adam Olearius, Grigorij Novickij – és némi jóakarattal az A. Ny. Ragyiscsev műveiből vett részletek. A további források helyett hosszú részletek olvashatók a Komi ASZSZK és az Udmurt ASZSZK történetét összefoglaló művekből, valamint *A mari nép múltja* című kötetből. Ezek a művek az orosz történelem szovjet szempontú értékelését tartalmazzák: túlhangsúlyozzák a központi irányítás (konkrétan Moszkva) szerepét, és dicsőítik azon uralkodókat (például Rettegett Ivánt), akik centralizált hatalmat építettek ki. E művekben jelen van az orosz nacionalizmus is: az oroszok behatolását a finnugor területekre jogszerűnek, a társadalmi fejlődést előmozdító jelenségnek állítják be. Ezek a részletek éppen annyit érnek, amennyi történelmi adatot közölnek, az értékelést minden olvasónak újra el kell végeznie.

A könyvnek használhatatlan részei is vannak: a finn munkásmozgalom története korábban sem tartozott a finnugrisztika látókörébe, ezután sem fog. A *Népek barátsága* (Дружба народов) című folyóiratból átvett leírás a hantik és a manysik boldogságáról (*A Szoszva folyó mentén*) pedig erősen propaganda jellegű. Erdődi József az érdem, hogy a finnugoroktatás számára történelmi szemelvénygyűjteményt állított össze. Az ideológiai elvárásokat azonban túlteljesítette, ezért műve inkább kordokumentum, mint használható kézikönyv.

Az 1960-as években azonban megjelent egy kiemelkedő finnugor történeti tanulmány is a *Nyelvtudományi Közleményekben*, ami sejteti, hogy szerzője – úgymond – nem történész, hanem nyelvész, de a cikk igazi történeti teljesítmény. Alkotója Vászolyi Erik, a tanulmány címe: *Zürjének, Perm, Bjarmia és egyéb kérdőjelek a középkori zürjén történelem lapjain*.⁷⁹ A szerző a komik történeti elnevezéseinek nyomába ered: elsőként azt elemzi, hogy a középkori forrásokban előforduló *usztyugiak, vjatkaiak, dvinaiak, vagaiak, pinyegaiak* stb. típusú népvnevek, amelyek láthatóan valamely földrajzi névből származnak, milyen népre, etnikai csoportra utalhatnak. Megállapítja, hogy ezek többsége a komik egy-egy csoportjával azonosítható. Majd a Perm tájegység-, illetve *perm* népvnevet vizsgálja, igyekszik az orosz krónikákban szereplő Perm helyét megtalálni. Ezután tér rá a zürjén népnév elemzésére, megállapítva, hogy a zürjének a komik egyik csoportját alkották, s nevük később az egész nép elnevezésévé vált. Végül a Bjarmia-kérdésről is szót ejt, elutasítván azt a nézetet, hogy Bjarmiának bármi köze lett volna a zürjéniséghez. Vászolyi Erik cikkében az elsődleges forrásokat tanulmányozza: a *Vologda-permi* és a *Vicsegda-vimi évkönyveket*, *Permi Szent István legendáját*, valamint egyes moszkvai és novgorodi okleveleket. Ez a tény cikkét egy sorba helyezi Zsirai Miklós Jugria-tanulmányával.

79 Vászolyi 1967.

Kutatástörténeti áttekintésünkben feltétlenül kiemelt hely illeti meg a Szegedi Őstörténeti Munkaközösség 1976 és 1982 között megjelent négykötetes egyetemi jegyzetét. Címe: *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba*. E jegyzet I:2. kötetében olvashatunk a görög és latin nyelvű források finnugor vonatkozású helyeiről, azok értelmezéséről.⁸⁰ A feldolgozáshoz rövid bibliográfiák is tartoznak. A görög és bizánci forrásokat Szádeczki-Kardoss Samu, Olajos Teréz és Makk Ferenc, az ókori latin forrásokat Maróti Egon és Lakatos Pál ismertette.

E kötet említése után már az elmúlt negyedszázad eseményeiről számolhatunk be. Úgy tűnik, hogy az őstörténet művelése mellett ismét figyelmet kap a finnugorok korai története is. 1989-ben a volgai finnugorok korai történetét tárgyaló forrásokról jelent meg egy tanulmány.⁸¹ Az ELTE Finnugor Tanszékén külső közreműködők segítségével elkészült egy történeti összefoglalás, amely tömören tárgyalja az összes finnugor és szamojéd nép történetét.⁸² A kötetben található szamojéd történelmi összefoglalás hosszabb változata megjelent önállóan is, a *Budapesti Finnugor Füzetek* első darabjaként.⁸³

1993-ban rendezték meg az első finnugor történészkonferenciát Ouluban. A résztvevők úgy határoztak, hogy évente találkoznak. 1998-ban Tallinnban, 2003-ban pedig Joskar-Olában gyűltek össze. Mindhárom alkalommal magyar szakemberek is tartottak előadásokat.

Ouluban két keleti finnugor vonatkozású magyar előadás hangzott el: Bartha Antal a finnugor rokonság és a magyar nemzeti tudat kapcsolatáról, Domokos Péter pedig Kazany városának és a kazanyi szemináriumnak a finnugor népek történetében és a finnugrisztikában betöltött helyéről beszélt.⁸⁴

Tallinnban Bartha Antal a votjakok hagyományos falusi közösségeiről tartott előadást, Klima László pedig a finnugorok szerepét tárgyalta az orosz történelem sajátosságainak kialakulásában. E konferencia előadásait a szervezők nem publikálták.⁸⁵

Joskar-Olában a magyar kutatókat Fodor István képviselte, aki az imenykovói régészeti kultúra etnikai jellegéről tartott előadást.⁸⁶

80 *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba*. I:2. 1976.

81 Klima 1989.

82 *A finnugorok világa* 1996; javított és bővített kiadása: *Nyelvrokonaink* 2000; oroszul: *Сородичи по языку* 2000; angolul: *The Finno-Ugric World* 2004. A rövid tanulmányok folyamatosan kiegészített internetes változatát lásd az ELTE Finnugor Tanszékének honlapján: <http://finnugor.elte.hu/?q=neptort>.

83 Helimszkij 1996.

84 Bartha 1996; Domokos 1998a.

85 Klima 1998.

86 A konferencia előadásait lásd a *Формирование* 2004 című kötetben.

A joskar-olai volt az utolsó nemzetközi finnugor történetészkonferencia. Szervezői tudatosan igyekeztek a külföldi előadókat távol tartani. A fő referátumokban különös hangsúlyt kapott, hogy a finnugor népek nem kívánnak kiválni Oroszországból, és a finnugor népek történetének kutatása sem ezt a kiválást célozza. E tények helytállóak, deklarációjuk azonban nyilvánvalóan politikai nyomásra történt. A finnugor történelem kutatását az orosz állami politika valószínűleg veszélyesnek minősíti, ezért igyekezik az ország határain belül, ellenőrzött keretek között tartani.

A finnugor történeti kutatások esetleges jellegének megszüntetése és a módszeres kutatás megalapozása érdekében Magyarországon megkezdődött a finnugorok korai történetét tárgyaló források összegyűjtése és publikálása. A források könnyű elérhetősége az új történetiszemzedék kinevelése szempontjából is nagy jelentőségű.⁸⁷

1.4. A szöveggyűjtemény felépítéséről, a források közlésének módjáról

A finnugor vonatkozású történeti források tárgyalása az első ilyen adatokat tartalmazó művel, Hérodotosz kilenc történeti könyvével (*A görög–perzsa háború*) kezdődik. A finnugor világ nem tartozott soha az emberi kultúra fejlődését meghatározó területek sorába. Ezért a finnugor népekről és a velük kapcsolatos történeti eseményekről a leírások igen szegényesek. A Kr. u. 8–9. században azonban megkezdődött a keleti szláv törzsek betelepülése a finnugor területekre. A kialakuló óoroszl állam már a kezdetektől hatalma alá vont egyes finnugor etnikai csoportokat. Ez a folyamat tükröződik az orosz évkönyvekben. A finnugorokra vonatkozó legfontosabb forráscsoportot ezek az évkönyvek jelentik.

A keleti finnugorok és a szamojédok integrálása az Oroszl Birodalomba évszázadokon át zajlott. E folyamat Szibéria meghódításával zárult. A 17. század elejére az orosz kolonizáció elérte a szamojéd népeket is.

A feldolgozott és elemzett források *Az uráli népek története* című tantárgy oktatásához használhatók, ismertetésük az oktatási célokhoz igazodik. A finnugor vonatkozású történeti források szövege és a szövegekhez kapcsolódó kommentárok azonban nemcsak az egyetemi hallgatók, hanem minden történelem iránt érdeklődő, történelmi ismeretekre vágyó olvasó számára érdekes olvasmány lehet. Az egyes források tárgyalása a következő rendben történik:

87 Klima 1999; 2002; 2005.

- A szerzőről – életrajzi adatok
- A történeti forrásról – jellege, keletkezéstörténete
- A történeti forrás finnugor vonatkozásainak elemzése
- Szövegközlések, fordítások – rövid bibliográfia
- A történeti forrás finnugor vonatkozású részletei magyar fordításban.

A szöveggyűjteményhez tartozó kislexikon a szövegekben előforduló személyekről és földrajzi helyekről közöl információkat. A gyűjtemény végén található bibliográfia két részre oszlik, az első rész a forrásokat tartalmazza, a második a feldolgozásokat. A bibliográfiában nemcsak a szöveggyűjtemény megírása során felhasznált művek, hanem alternatív szövegközlések, valamint a szövegek további kutatásához szükséges tanulmányok, monográfiák is szerepelnek.

A *Szemelvények* oktatási segédanyag, a számos lábjegyzet és a kislexikon ennek figyelembevételével készült: olyan fogalmakat is megmagyaráznak és olyan adatokat is közölnek, amelyek egy tudományos közlemény tudós olvasói előtt már ismereteseek.

